

Marienthal

Nezaměstnaná obec ve výzkumu Paula Lazarsfelda, Marie Jahodové a Hanse Zeisela

HYNEK JEŘÁBEK*

Institut sociologických studií, FSV UK, Praha

Marienthal

The town which was the subject of the research into unemployment carried out by P. F. Lazarsfeld, Marie Jahoda and H. Zeisel

Abstract: This paper describes the findings, theories and field methods of the research carried out by Paul Lazarsfeld, Marie Jahoda and Hans Zeisel in winter 1931/1932 in Austria. The results of this research work were published in 1933 in German under the title *The Unemployed from Marienthal* (*Die Arbeitslosen von Marienthal*). Since the Second World War the book has been published in many editions and printings in English, German, French, and also in Korean. The book is generally known under the short title *Marienthal*.

This small industrial town near Vienna became the subject of a major sociographical research. The research focused not on the unemployed individual but on the whole community afflicted by unemployment. The research team made a considerable effort to understand and describe the situation of families of unemployed textile workers in Marienthal. The combination of quantitative research procedures with methods of qualitative research was a significant feature of the research. The authors were interested in the family budgets and diet of the unemployed families. They investigated the effects of unemployment studying statistical data of consumption and the purchasing of goods in the town. They studied the family life, analysed the changes in meaning of the time of unemployed citizens, examined how the role of interest groups, congregations, church and political parties was adapted to the situation of mass unemployment.

The authors contributed to the investigation of the aspirations and life-plans of members of families affected by longitudinal unemployment. The book came to some theoretical conclusions concerning the influence of long lasting unemployment on the social organism, i.e., the community of Marienthal. Apathy, no future plans, but at the same time trying to create chances for one's children, were the most apparent elements of the life situation of unemployed citizens of Marienthal.

This paper also discusses in brief the subsequent lives and scientific work of all three authors.

Sociologický časopis, 1997, Vol. 33 (No. 2: 321-337)

Dvacet let již uplynulo od smrti Paula Lazarsfelda, jednoho ze zakladatelů moderního empirického sociologického výzkumu. Více než šedesát let dělí současného čtenáře od životních osudů nezaměstnaných obyvatel vesnice Marienthalu, které jsou vylíčeny ve stejnojmenné knížce, jejímiž autory byli tehdy mladí a neznámí výzkumníci vídeňské univerzity – matematik, statistik, sociální psycholog a zakladatel výzkumného centra

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Hynek Jeřábek, CSc., Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd UK, Celetná 20, 116 36 Praha 1, e-mail jerabek@s.fsv.cuni.cz

aplikované psychologie Paul Lazarsfeld, sociální psycholožka Marie Jahodová a právník a statistik Hans Zeisel.

Studie známá jako *Marienthal* se mezitím stala „klasickou“ četbou generací studentů sociologie a odvolávají se na ni jak specialisté zabývající se otázkami nezaměstnanosti, tak sociologové rodiny, jak zastánci měření v sociologii, tak i sociologové vyznávající kvalitativní výzkumná paradigmat. Předkládaná stať si klade za cíl přiblížit dnešnímu čtenáři výsledky zmíněného výzkumu i metody, které při něm autoři použili.

Projekt výzkumu, okolnosti jeho vzniku a jeho přijetí vědeckou komunitou

Přiblížme si nejprve okolnosti, které vedly k rozhodnutí Lazarsfeldova týmu provést rozsáhlý hloubkový výzkum komunity nezaměstnaných – malé vesnice Marienthalu v Dolním Rakousku.

Počátkem třicátých let Lazarsfeld působil na Vídeňské univerzitě v Psychologickém ústavu Karla Bühlera jako asistent Charlotty Bühlerové. Mimo to vyučoval matematiku na gymnáziu a vedl výzkumné středisko pro aplikovaný komerční výzkum, které nedávno předtím založil. *Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle* (Výzkumné středisko pro hospodářskou psychologii) datuje svůj vznik fakticky koncem dvacátých let, kdy výzkumníci začali přijímat první komerčně orientované zakázky z oblasti výzkumu trhu a médií. Formálně, jako výzkumný útvar volně přičleněný k Vídeňské univerzitě s vlastním finančním hospodařením, bylo „Výzkumné středisko“ založeno v roce 1931.¹ Výzkumné středisko aplikované psychologie se pod Lazarsfeldovým vedením zabývalo zejména komerčním výzkumem trhu a masových médií. K těmto tématům přibýlo v době hospodářské krize téma zvláště aktuální – studium nezaměstnané komunity.

Zájem o výzkum otázek nezaměstnanosti souvisí s Lazarsfeldovou politickou angažovaností. Byl aktivním členem socialistického hnutí ve Vídni již od svého mládí. Založil a po několik let vedl Spolek socialistických středoškoláků. V domě jeho rodičů se ve dvacátých letech scházeli nejen mnohé přední osobnosti vídeňského kulturního a vědeckého života, ale k rodinným přátelům patřili také přesvědčení socialisté, mezi nimi Alfred Adler, fyzik a pacifista [Zeisel 1979: 10], Otto Neurath, kterého Hans Zeisel na-

¹) Někdy mezi lety 1925 a 1928 Lazarsfeld založil při Psychologickém ústavu Karla Bühlera, který byl součástí Vídeňské univerzity, neformální výzkumnou skupinu, která se zabývala psychologickými výzkumy, výzkumy trhu a vyhodnocováním statistických dat z těchto šetření. O její existenci se poprvé zmiňuje v únoru 1928 slovy: „Rostoucí počet exaktních prací, které byly prováděny ve Vídeňském institutu vývojové psychologie, vedly ke zřízení statistického pracovního společenství (*Arbeitsgemeinschaft*); to zpracovává vídeňské experimenty a hledá obecné postupy pro zlepšování statistických metod v psychologii.“ [Lazarsfeld 1928: 237] Výzkumné středisko (*Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle*), které z této skupiny o něco později formálně vzniklo zmiňují Zeisel, Jahodová a Lazarsfeld ve svých vzpomínkách s různým datem. Marie Jahodová o něm uvádí „ještě v době mých středoškolských studií“, což muselo být nejpozději v roce 1926 [Jahoda 1980: 220]. Hans Zeisel je datuje rokem 1925 [Zeisel 1979: 13] a Lazarsfeld uvádí formulaci, která bývá nejčastěji spojována s rokem 1927 [Lazarsfeld 1975: 151]. Formální založení obchodní společnosti se správnou radou se datuje až rokem 1931 [Fleck 1990: 166, 227]. Vídeňské výzkumné středisko se pod Lazarsfeldovým vedením od konce dvacátých let až do roku 1933 zabývalo aplikovaným výzkumem trhu, médií i dalších sociálních problémů [Lazarsfeld 1975: 151]. Středisko existovalo dále i po odchodu P. F. Lazarsfelda do USA. Jeho vedením byl nejprve pověřen Hans Zeisel, později Marie Jahodová. O zániku střediska je možno hovořit v souvislosti se zatčením Marie Jahodové v roce 1936.

zývá „posledním polyhistorem“ [Zeisel 1979: 12], a Otto Bauer, předseda socialistické strany v Rakousku.

Hans Zeisel vzpomíná, na událost, která rozhodujícím způsobem přispěla k uskutečnění a výsledné podobě *Marienthalu*: „Neočekávaným zvratem událostí naše zaujetí socialistickým hnutím vedlo k nejdůležitějšímu dílu těchto let. Rakouské odbory v té době právě vybojovaly desetihodinový pracovní den. Paul si myslel, motivován americkými studiemi, že bychom měli zjišťovat, jak dělníci užívají svůj nově získaný volný čas. V té době jsme měli výsadu příležitostně hovořit o svých plánech s Ottou Bauerem, vzdělaným asketickým vůdcem socialistické strany. Když mu Paul řekl o svém plánu, Bauer reagoval zlostně: Co je to za parodii zkoumat trávení volného času v zemi, která strádá chronickou deseti procentní nezaměstnaností. Namísto zkoumání volného času, řekl, by měly být studovány sociální a psychologické důsledky dlouhotrvající nezaměstnanosti. A právě to jsme uskutečnili – v *Marienthalu*.“ [Zeisel 1979: 13, viz též Sills 1979: 412]

Výzkum byl inspirován rozsáhlým výzkumem Londýna a jeho obyvatel od Charlese Booth a *Middletownem* manželů Lyndových. Obě tyto práce autoři *Marienthalu* se zájmem četli a znali [Zeisel 1979: 11]. Jako dodatek výzkumu je již k prvnímu vydání knížky připojena studie Hanse Zeisela *K dějinám sociografie*, z níž mimo jiné vyplývá, že autoři *Marienthalu* znali také *Polského sedláka* Thomase a Znanieckého a jejich biografickou metodu i hlavní tehdy již publikované práce chicagské školy, o nichž neopomněl Zeisel poznamenat, že se vzdávají využívání statistických metod [Zeisel 1960: 128; 1974: 122].

Ohlas výzkumu i knížky v odborných kruzích byl příznivý. Lazarsfeld se na doporučení Charlotty Bühlerové zúčastnil mezinárodního psychologického kongresu, který se v roce 1932 konal v Německu, a referoval na něm o výsledcích výzkumu. O úspěchu Lazarsfeldova vystoupení na kongresu svědčí publikace jeho příspěvku, který obsahoval popis užitých metod a všechny nejdůležitější závěry výzkumu, v americkém psychologickém časopise ještě dříve, než knížka vyšla [Lazarsfeld 1932]. Lazarsfeld se ve svém životopise zmiňuje o kontaktech s předními americkými psychology, které na kongresu navázal [Lazarsfeld 1975: 169-170]. Když knížka vyšla, referovaly o ní nejen psychologické časopisy, ale vzbudila zájem i mezi sociology a ekonomy [Fleck 1990: 177, 230; P. V. Y. 1933; Leichter 1933; Lütge 1934]. Leopold v. Wiese ve své recenzi v *Köllner Vierteljahrshefte für Soziologie* hodnotí práci jako „sociografickou“, přičemž zdůrazňuje, že předmětem výzkumu byla nezaměstnaná vesnice jako celek a ne nezaměstnaný jedinec [Wiese 1933: 98]. Jako přednost výzkumu hodnotí kombinaci využití exaktních kvantitativních postupů s metodami snažícími se o „spoluprožívání“ a vcítění se do situace obyvatel nezaměstnané komunity. Dále doslova píše: „Zvláště správné se mi zdá, že se nepracovalo s bláhovým a krátkozrakým dotazníkovým schématem, tedy že nebyly jednoduše zkoumaným osobám přímo předkládány otázky a registrovány jejich odpovědi na ně, nýbrž, že byl použit postup nepřímého dotazování (který také já vždy doporučuji)“ [Wiese 1933: 96].

Metody, přístupy a výzkumné otázky

V úvodu k anglickému vydání studie na jaře 1971 Lazarsfeld odkazuje na čtyři zásady, které se snažili v *Marienthalu* dodržovat. Jak dokládá ve vzpomínkové publikaci Marie Jahodová, uvedený text metodických zásad byl Lazarsfeldem sepsán již v roce 1933 v tehdy nepublikovaném článku [Jahoda 1991: 121]:

- a) pro každý studovaný jev je třeba získat objektivní pozorování právě tak jako introspektivní zprávy;
- b) případové studie by měly být vhodně kombinovány se statistickými informacemi;
- c) informace o současnosti by měly být doplněny informacemi o dřívějších fázích vývoje studovaného jevu;
- d) měla by být kombinována přirozená a experimentální data: experimentálními daty se přitom rozumělo použití dotazníků a výběrových šetření, přirozená data byla získávána „neovlivňujícími (nezasahujícími) metodami“ – data je přitom třeba získávat z všedního života lidí bez zásahu výzkumníka [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: xiv].

V úvodu výzkumníci slibují kombinovat ve výzkumu použití kvantitativních výzkumných metod s metodou vcítění do situace. Z toho důvodu také zvolili dlouhodobý pobyt ve zkoumané vesnici – výzkum na místě umožňující kombinaci mnoha metod a postupů. Nesnažili se o zobecnění zjištěných výsledků na jiné případy nezaměstnanosti. Zdůrazňovali, že zkoumají úplně nezaměstnanou pospolitost, kde většinu nezaměstnaných tvoří dřívější manuální pracující v textilním průmyslu a specifické podmínky nezaměstnaných Marienthalu spočívají v obtížné dostupnosti jiných pracovních příležitostí v blízkosti bydliště rodin.

Jaké metody byly ve studii použity:

- 1) osobní data o všech 478 rodinách obce Marienthalu obsahující údaje o bytových podmínkách, rodinném životě, vedení domácnosti;
- 2) životní historie 32 mužů a 30 žen, jejich předchozí život tvořil vhodný materiál pro srovnání;
- 3) 80 časových snímků dne;
- 4) zprávy průmyslové komise okresu Wiener Neustadt za uplynulá léta;
- 5) slohové práce žáků základní školy na téma: „Co bych chtěl ze všeho nejvíce“, „Čím bych chtěl být“ a „Co bych si přál k vánocům“;
- 6) soutěžní práce mladistvých na téma: „Jak vidím svou budoucnost“;
- 7) 40 týdenních rodinných jídelníčků a záznamy o balíčcích školních dětí určených k jejich obědu den před výplatou a den po výplatě podpory v nezaměstnanosti;
- 8) záznamy o dárcích, které obdrželo 80 malých dětí k vánocům;
- 9) statistické údaje o výdajích (útratách) obyvatel v restauracích, u holiče, u řezníka, u koňského řezníka, u obuvníka, u krejčího nebo švadleny a zprávy politických klubů a různých spolků a místních organizací;
- 10) statistická data o výpůjčkách z místní knihovny, předplatném různých novin, členství v klubech, výsledcích voleb, věkovém složení, narozeních, úmrtích a sňatcích obyvatel a údaje o migraci;
- 11) statistiky domácností získané obchodní komorou od několika domácností.

Všichni výzkumníci byli povinni účastnit se života komunity nějakou aktivitou užitečnou pro obyvatele obce. K tomu účelu výzkumný tým uskutečnil několik projektů:

- 1) soukromými sbírkami ve Vídni bylo získáno asi dvě stě kusů ošacení, to bylo vyčištěno a vyspraveno, doplněno o část nového; výzkumníci předem navštívili 100 rodin v Marienthalu s dotazem, jaký druh a velikost oděvu by rodina nejvíce potřebovala, tím

získali přístup do domů a umožnilo jim to zjišťovat specifické potřeby rodin a odhalit, čemu rodiny věnují přednostní pozornost;

2) kursy šití a přípravy střihů navštěvované asi padesáti ženami;

3) zdarma poskytované lékařské konzultace;

4) gymnastické kursy pro dívky – umožnily kontakt s touto částí populace, která byla jinak nedostupná, dívky totiž s počátkem nezaměstnanosti přestaly navštěvovat všechny akce místních organizací a spolků a bylo velmi obtížné se s nimi setkat;

Ve výzkumu byly zjišťovány dva okruhy otázek:

A) postoje k nezaměstnanosti:

1) Jaká byla první reakce na nezaměstnanost?

2) Jaké úsilí vyvinul nezaměstnaný, aby znovu získal práci?

3) Kdo získal práci mimo oblast a jakým způsobem?

4) Jakou práci nezaměstnaní nahradili předchozí zaměstnání (např. chov králíků, práce na poli atd.)?

5) Jaký je postoj k dočasné nezaměstnanosti a k případné emigraci?

6) Jaké plány ještě lidé mají? Jsou rozdíly mezi dospělými a mládeží?

7) Jaké jsou rozdíly mezi těmi, kteří mají práci a těmi, kteří jsou bez práce?

B) důsledky nezaměstnanosti:

1) Jaké jsou důsledky nezaměstnanosti na fyzickou kondici obyvatelstva?

2) Jaké jsou důsledky na školní výkony dětí?

3) Jaký má nezaměstnanost vliv na kriminalitu?

4) Jsou nezaměstnaností rodičů více ovlivněny mladší nebo starší děti?

5) Rostou nebo se snižují politické rozdíly?

6) Mění se postoje k náboženství?

7) Projevuje se obecný posun v zájmech?

8) Jaké změny se u lidí projevily ve vnímání času?

9) Změnily se vztahy lidí k sobě navzájem?

10) Objevilo se více projevů soutěživosti nebo známek spolupráce?

Předběžné práce a diskuse začaly na podzim 1931. Sběr dat proběhl od prosince 1931 do května 1932. Výzkumníci celkem strávili v obci asi 120 výzkumných dní [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1960: 9; 1974: 9].

Vznik nezaměstnanosti a životní podmínky nezaměstnaných rodin

Průmyslová obec Marienthal, vzdálená 35 minut jízdy vlakem od Vídně a 30 minut chůze od nejbližší stanice vlaku, vznikla postupně mezi lety 1830 a 1890 spolu s rozvojem textilních továren přímo v místě. V důsledku velké hospodářské krize zavřelo od července 1929 do února 1930 postupně brány všech pět textilních závodů v průmyslové obci, což postihlo téměř všechno obyvatelstvo Marienthalu. Dělníci nenašli ve své naprosté většině náhradní zaměstnání a ti, kteří neodešli se svými rodinami za prací jinam, většinou do ciziny, zůstali bez práce. Nezaměstnanost se v naprosté většině dotkla celých rodin.

Obec Marienthal čítala v době výzkumu 1486 obyvatel (712 mužů a 774 žen, z toho 318 dětí do 14 let). Z celkového počtu 478 domácností převládaly domácnosti se

dvěma (25 %), třemi (31 %) a čtyřmi (17 %) osobami. Více než polovina rodin byla bezdětných.

Ve 208 rodinách s dětmi převládal malý počet dětí, většinou jedno (126 rodin) nebo dvě (54 rodin). Nájemné za malý byt (zpravidla kuchyň a pokoj) platila rodina v době masové nezaměstnanosti čtyři šilinky, dříve pět šilinků.

Ekonomické a vlastně i prosté životní procesy rodin v období nezaměstnanosti byly cele ovládány cyklem vyplácení podpory, který byl čtrnáctidenní. Bylo to výrazně patrné na datech získaných od školních dětí, z nichž polovina si na oběd den před výplatou podpory nepřinesla nic nebo jen suchý chléb, zatímco den po výplatě podpory to byl obrázek naprosto výjimečný.

Tři čtvrtiny rodin v Marienthalu žily pouze z podpor v nezaměstnanosti. Z 478 rodin pouze v 93 rodinách někdo z rodiny pracoval, ve 358 rodinách pobíral někdo z rodiny podporu v nezaměstnanosti a v devíti rodinách nebyla k dispozici ani tato podpora. Asi tři čtvrtiny rodin, tj. asi pět šestin všech obyvatel obce se dělilo o měsíční podporu ve výši 20-60 šilinků měsíčně. Výzkumníci ukázali na konkrétních příkladech několika rodin, co to v praxi znamenalo. Za této neutěšené ekonomické situace si některé rodiny vypomáhaly chovem králíků a pěstováním zeleniny na malých záhoncích před domky. Někteří dělníci občas sehnali příležitostnou práci v okolí, většinou jen za stravu. Pro ty, kteří ztratili nárok na podporu, to byla jediná možnost, jak zajistit obživu pro rodinu.

Jídelníček a rodinný rozpočet

Jednačtyřicet domácností zapisovalo po jeden týden svůj jídelníček. Z těchto údajů vycházejí typické údaje o tom, že většina rodin jedla třikrát denně. Jen 25 % rodin čtyřikrát. Maso bylo na stole v polovině rodin jen v neděli, v 15 % rodin vůbec a v 31 % rodin dvakrát až čtyřikrát týdně. Takový obraz stravovacích zvyklostí můžeme v některých komunitách zaznamenat i nyní. Tehdy se však bezesporu nejednalo o prioritu zdravé vegetariánské výživy a Lazarsfeld a jeho spolupracovníci mohli bez obav zkreslení tyto údaje použít jako ukazatel chudoby. Toto občasné masité menu představovalo v naprosté většině případů levnější koňské maso, často pak doma chovaný králik. Spotřeba vepřového a hovězího masa v době úplné nezaměstnanosti téměř vymizela. Důsledky této skutečnosti dokládají výzkumníci na jiném místě zprávy zánikem dvou řeznictví, kde dříve obyvatelé Marienthalu nakupovali hovězí a vepřové maso, a alespoň dočasnou prosperitou koňského řezníka v obci.

Večerní jídlo sestávalo většinou z černé kávy a chleba nebo zbytků od oběda. Jen malé děti dostávaly mléko do kávy. Spotřeba cukru v obci v čase nezaměstnanosti výrazně poklesla. Některé rodiny sladily výhradně sacharinem, jiné se přizpůsobily čtrnáctidennímu cyklu od podpory k podpoře a ve druhém týdnu přecházely z cukru na sacharin. Zjišťovat podrobný rodinný rozpočet bylo ve výzkumu obtížné. Je v práci ukázán na příkladu jedné početné rodiny s dětmi, která žila z malé podpory v nezaměstnanosti.

Rozdíl ve spotřebě potravin způsobené masovou nezaměstnaností v Marienthalu jsou ukázány na globálních údajích o prodeji jednotlivých druhů běžných potravin u obchodníků v Marienthalu. Studie srovnává prodej potravinářského zboží v letech před počátkem nezaměstnanosti v roce 1928, na jejím počátku, tj. v roce 1929 a v době úplné nezaměstnanosti v roce 1930. Prodej másla poklesl na 38 % původního množství, tržba za margarín naopak o 92 % stoupla. Klesl prodej kávy na 63 % původního množství a o 41 % vzrostl prodej levnějšího kakaa. Rodiny musely v průměru vyjít asi se čtvrtinou

obvyklého příjmu. To vyžadovalo pečlivé plánování výdajů a promyšlenou kalkulaci, aby rodina vyšla od podpory k podpoře. Rodiny brzy přišly na to, že za této situace permanentní nouze není možno dělat dluhy. Pravým neštěstím byla vážná nemoc v rodině. Většinou rodinu přivedla úplně na dno, protože chyběly nejnnutnější finanční rezervy pro případ takového neštěstí. V situaci dlouhodobého nedostatku se rodinám nedostávalo prostředků na obnovu šatstva a obuvi. Když boty nebo šaty byly již natolik obnošené, že je nebylo možno dále spravovat, nebylo prostě v čem chodit. Většina rodin řešila takovou kritickou situaci ve prospěch dětí. Děti musí do školy, je pro ně tedy přesit tatínkův kabát, to bylo obvyklé řešení rodinného dilematu.

Přestože práce v textilních továrnách nebyla vůbec zdravá, nezaměstnanost se na zdravotním stavu dělníků projevila pozitivně jen v prvním období. Špatná strava a nedostatečný hygienický standard měly na zdravotní stav populace jednoznačně negativní vliv. Zdravotní stav dětí, s výjimkou dětí předškolního věku, které se vrátily do domácího prostředí k matce, se v období nezaměstnanosti zhoršil. Zvláště zanedbaná byla péče o zuby. Výzkumníci, kteří znali zdravotní stav populace Marienthalu, protože v týmu přítomný lékař poskytoval zdarma nejnnutnější pomoc a radu nezaměstnaným rodinám, ve zprávě konstatovali, že v době výzkumu pouze 8 % dětí mělo zdravé zuby.

Unavená pospolitost

Charakteristickým rysem společenského života v Marienthalu byl převládající pesimismus, monotonie, únava, apatie. Byla to unavená, omrzelá pospolitost. Lidé si zvykli méně vlastnit, méně pracovat a také méně očekávat. Ve vzpomínkách na lepší časy, na doby, kdy bylo zaměstnání, kdy měli práci, lidé zmiňují tanec, čas strávený ve Vídni, v parcích, v divadle, na politických schůzích, na hodiny strávené četbou. To všechno nyní přestalo mít smysl. Času je dostatek, motivace však schází. Údaje z místní knihovny potvrzují tento trend velmi přesvědčivě. Více než tři svazky na čtenáře vypůjčené průměrně v roce 1929, 2,3 svazku v roce 1930 a jen 1,6 svazku v roce 1931 jsou výmluvným svědectvím, že k četbě nestačí mít dostatek času, chybí-li, jako tomu bylo za situace dlouhodobé masové nezaměstnanosti v Marienthalu, zájem o četbu, motivace k takové činnosti. Čas, který měli nezaměstnaní k dispozici, ztratil podobu „volného času“. Nejednalo se již o čas, který by vyplňoval mezeru mezi smysluplnými činnostmi, v nichž se dříve uplatňovala pracovní zdatnost, nashromážděná zkušenost a píle a které přinášely obživu rodině. Čas ztratil tento sociálně podmíněný kontext.

Za změněné situace masové nezaměstnanosti silně poklesl zájem o politiku. Předplatné *Dělnických novin*, zaměřených na politické otázky, kleslo mezi lety 1927 a 1930 o 60 %, zatímco *Malý list*, spíše zábavně orientovaný deník zaznamenal snížení předplatného ve stejném období jen o 27 %. Politické strany, a to všechny bez výjimky, ztratily své členy, i když snížily své příspěvky na minimum. Nejméně ztratila sice Sociálně demokratická strana, ale i ta přišla o třetinu svých členů. Především mezi mladými v té době platilo, že politicky aktivní zůstávají prakticky jen ti, kteří dosud mají práci. Předvolební kampaň před volbami v roce 1932 proběhla v Marienthalu bez zájmu, velmi klidně. Politické spektrum voličské obce se v souvislosti s nezaměstnaností nezměnilo.

Výjimku v poklesu aktivity zaznamenaly zájmové skupiny spjaté se životem dětí nebo s výhodami členství. Socialistická organizace *Přátelé dětí* ztratila jen čtvrtinu svých členů, členská základna *Dělnického cyklistického klubu* zůstala nezměněná a dvě organizace zaznamenaly dokonce vzestup členstva: katolická organizace *Šťastné dětství* a so-

ciálně demokratická organizace *Plamen* zajišťující kremace. Všechny tři organizace poskytovaly svým členům nesporné, a to nejen finanční výhody. Cyklistický klub platil za své členy pojištění jejich jízdního kola a bicykl zůstal jediným běžně užívaným dopravním prostředkem občanů v obci, jediným spojením s okolním světem, v němž bylo ještě tu a tam možno získat práci. Organizace *Šťastné dětství* řídila jesle a nízký příspěvek kremační společnosti pojišťoval rodinu před velkými výdaji z omezeného rodinného rozpočtu v případě úmrtí v rodině. Členství v zájmových a společenských organizacích bylo tedy v situaci nouze utilitárně upraveno podle finančního profitu, který jednotlivé členství poskytovalo. Nešlo tedy o změnu přesvědčení, ale o ztrátu motivační síly členství v mimořádné situaci.

Odpověď na deprivaci

Významná kapitola studie se zabývá rozlišením rodin nezaměstnaných z hlediska typu jejich reakce na deprivaci způsobenou nezaměstnaností. Úvodem jsou uváděny příklady získané z důkladného studia navštívených rodin, typické příklady rodin odlišujících se reakcí na danou obdobnou situaci. V druhé části kapitoly je charakterizována typologie rodin vykreslená na základě mnoha dílčích zjištění výzkumného týmu.

Prvním typem zde charakterizovaných rodin jsou *rodiny rezignované*. Je pro ně charakteristické, že jim chybí plány, nemají a nevyjadřují svůj vztah k budoucnosti, své představy o ní, v nic nedoufají. Je pro ně typické, že se maximálně snaží uskrovnit, mimořádně omezit své potřeby kromě naprostých nezbytností. Na druhé straně však příkladně udržují svou domácnost a pečují o své děti a snaží se alespoň pro ně uchovat situaci relativního dostatku.

Druhým, poněkud optimističtější typem, jsou *rodiny nezlomené*. Jsou charakteristické větší aktivitou některého ze svých členů. Je pro ně typická péče o domácnost a o děti, subjektivní pocit relativního dostatku, aktivita, plány a víra v budoucnost, zachovaná vitalita a dosud pokračující snaha živitele rodiny nalézt zaměstnání.

Další dvě skupiny rodin je možno společně označit jako zlomené. První z nich se z hlediska objektivních charakteristik příliš neliší od rezignovaných rodin. Hlavní rozdíl je v subjektivním prožívání v podstatě shodné situace, v níž se oba typy rodin nacházejí. Jedná se o *rodiny zoufalé*. Domácnost je udržována v pořádku a o děti je pečováno. Hlavním pocitem, s nímž prožívají členové rodiny svou životní situaci je však bezmocnost, deprese, zoufalství. To se pojí s pocitem zbytečnosti jakéhokoliv úsilí a tyto rodiny se také žádným způsobem nepokoušejí nalézt práci nebo zlepšit svou situaci.

Čtvrtou skupinu lze nejpriznáčněji označit jako *rodiny apatické*. Hlavním vnějším znakem, který tyto rodiny odlišuje od všech tří předchozích typů, je absence spořádané domácnosti. Určující charakteristikou situace je apatie, ignorance, pasivita. Rodiny nechávají věcem volný průběh, aniž se snaží jakýmkoliv způsobem zabránit nejhoršímu. Hlavním rysem těchto rodin je naprostá pasivita, absence jakéhokoli úsilí. Domov a děti jsou špinavé a neopečované. Mentální reakcí na situaci není zoufalství, ale nezáměr. Žádné plány, žádné tužby. Domácnost je tak rozvrácená, že neuspokojuje ani ty nejzákladnější potřeby svých členů. Hospodaření rodiny poznamenané bezvýchodnou situací je zcela iracionální. V této kategorii se často nacházejí rodiny alkoholiků. Rodinný život je většinou v rozkladu. Objevují se časté hádky, žebrání, krádeže. Nikdo neplánuje ani v horizontu dní nebo hodin. Podpora v nezaměstnanosti je většinou spotřebována v prv-

ních několika dnech, aniž by se někdo staral o to, jak rodina přečká zbytek čtrnáctidenního období.

Výzkumníci odhadli poměrné zastoupení jednotlivých typů rodin v Marienthalu. Vypovídají o nerovnoměrném rozložení na zhruba 23 % nezlomených, 70 % rezignovaných, 2 % zoufalých a 5 % apatických rodin. Relativně malý podíl nezlomených rodin vysvětlovali především tím, že část takovýchto rodin reagovala na vzniklou situaci odchodem z Marienthalu, většinou emigrací. Odešli především mladší.

V celkovém obrazu komunity Marienthalu převažoval prvek rezignace. Situaci bylo možno charakterizovat jako život v obci, která „...zajišťuje pořádek pro současnost, ale ztratila vztah k budoucnosti“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 57; 1960: 59]. Důležitou složkou rezignace je absence dlouhodobých plánů do budoucna. V rámci životních příběhů, které vyprávěli obyvatelé Marienthalu, byly požádáni, aby se zmínili o svých životních plánech. Z dvaceti osmi mužů a dvaceti devíti žen, kteří byli dotázáni, jen patnáct uvedlo své plány. Většina z nich jako svou perspektivu uvedla úmysl opustit Marienthal.

Autory studie zajímalo, nakolik tento postoj rezignace zasáhl mládež. Na základě slohových prací zmíněných výše na téma „Co bych si přál/a k vánocům?“ byla porovnána hodnota dárků, které si přály děti z Marienthalu a děti z okolních obcí, které nebyly tak silně postiženy nezaměstnaností. Průměrná cena přání marienthalských dětí byla třetina ve srovnání s dětmi z okolních vesnic. Přesto, že jejich přání byla výrazně skromnější než přání jejich vrstevníků z jiných obcí, byly děti z Marienthalu podstatně častěji zklamány z dárků, které o vánocích obdržely. Ani to málo většinou nemohly dostat [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 58; 1960: 60].²

Jak se nezaměstnanost zapsala do zkušenosti dětí se Paul Lazarsfeld, Marie Jahodová a Hans Zeisel pokusili vysledovat ze slohových prací školních dětí, z jejich úvah na téma nezaměstnanost. Porovnali obsahy slohových prací žáků z Marienthalu s pracemi žáků z okolních vsí z hlediska podílu prací, které zahrnují do slohového úkolu vlastní prožitky, případně zkušenost někoho jiného. Jestliže v pracích žáků okolních obcí byla zkušenost s nezaměstnaností zahrnuta jen ve 2 % úloh, u žáků z Marienthalu to bylo ve 37 % prací. A navíc, v Marienthalu platilo: čím starší žák, tím častěji se nezaměstnanost objevuje jako jeho osobní problém. Vyjádřeno je to jedním z citátů v podobě výroku: „Chtěl bych se stát krejčím, ale bojím se, že nenajdu práci a nebudu mít co jíst“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1960: 63; 1974: 61].

Soutěž o ceny pro mládež o nejlepší esej na téma: „Jak vidím svou budoucnost“, byla obslána jen patnácti pracemi. Ukázala významný rozdíl mezi uční, kteří vlastně již pracovali a měli jasnou perspektivu své budoucnosti, věděli, o co budou usilovat, a mezi mladými chlapci, kteří skončili nebo se chystali končit školu a nevěděli, jak sehnat zaměstnání. Ti psali většinou jen velmi obecně a povrchně o budoucím uspořádání společnosti bez stanovení vlastního místa a osudu v tomto vývoji. Obecně rámuje situaci rezignace mezi mladými lidmi v Marienthalu skutečnost, že je prakticky nebylo nikde vidět. Ze 130 mladých lidí ve věku od 14 do 21 let naprostá většina byla nedostupná přímému kontaktu.

²) V předmluvě k druhému německému vydání knížky v roce 1960 Paul Lazarsfeld uvádí užiti těchto dotazů jako jeden z prvních příkladů aplikace později velmi frekventované projektivní techniky dotazování v sociologickém výzkumu [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1960: xviii].

Význam a chápání času

Výzkumníci v této kapitole popisují, jak paradoxně ovlivňuje přemíra času nezaměstnaných jejich strukturu činností. Odříznuti od práce, na kterou byli zvyklí, a deprimováni kontakty s vnějším světem ztratili dělníci z Marienthalu hmotné i duchovní důvody pro smysluplné trávení svého času. Tyto skutečnosti jsou přesvědčivě dokládány výsledky rozličných, vynalézavým způsobem provedených pozorování a měření.

V poledne, v době největšího provozu na hlavní ulici Marienthalu, zjišťoval Lazarsfeld se svými kolegy u stovky chodců, kolikrát se zastavili na úseku tří set metrů. Tabulka 1 přehledně ukazuje rozdíly mezi muži a ženami.

Tabulka 1. Rozdíly v počtu zastávek mezi muži a ženami

Zastávky na hlavní třídě	Muži	Ženy	Celkem
3 a více	39	3	42
2	7	2	9
1	16	15	31
0	6	12	18
Celkem	68	32	100

Pramen: [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 67; 1960: 69].

Jiným dokladem odlišnosti mezi muži a ženami z hlediska využívání a trávení času bylo měření rychlosti chůze po téže hlavní třídě. I když na každých sto lidí, kteří se pohybovali po ulici, bylo vždy dalších asi třicet, kteří jen postávali, zjištěná rychlost chůze byla překvapivě nízká. Tabulka 2 ukazuje údaje naměřené pro padesát „chodců“ v Marienthalu – mužů a žen.

Tabulka 2. Rychlost chůze : rozdíl mezi muži a ženami

Rychlost chůze v mílech/hod. cca v km/hod	Muži	Ženy	Celkem
3 mí/h 5,0 km/h	7	10	17
2,5 mí/h 4,1 km/h	8	3	11
2 mí/h 3,2 km/h	18	4	22
Celkem	33	17	50

Pramen: Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 67; 1960: 69].

„Čas v Marienthalu měl tedy duální povahu: byl odlišný pro muže a pro ženy. Pro muže rozdělení času do hodin ztratilo veškerý význam. Z jednoho sta mužů 88 nenosilo hodinky a pouze 31 z nich hodinky vůbec doma mělo. Jedinými referenčními body pro ně byly vstávání, oběd a ulehnutí k spánku.“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 67; 1960: 69]

Třetí technikou zjišťování údajů byly časové snímky, o něž byly obyvatelé obce požádáni. Den nezaměstnaného dělníka byl zaplněn jen formálně. Mezi zmíněnými třemi referenčními body byly intervaly nečinnosti, které bylo pro nezaměstnaného obtížné popsat. Ve srovnání s nezaměstnaným byl časový snímek zaměstnaného dělníka nejen v práci, ale i po příchodu domů z práce zaplněn smysluplnou činností. Také čas žen byl využit k činnorodé aktivitě. O ženách z Marienthalu výzkumníci říkají, že nebyly nezaměstnané, ale neplacené. Považovaly za svou povinnost udržovat v chodu domácnost, a to jim zabralo celý den [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 74-75; 1960: 76-77]. V jejich časovém snímku byla obsažena péče o děti, úklid, nákupy, vaření, mytí nádobí, šití a za-

šívání, a tyto činnosti ženě den zcela pokryly. Někteří muži pečovali o děti, zvláště o ty malé, občas se v jejich přehledu prací objevila práce v domácnosti, péče o králíky, o zahrádku, drobné domácí práce. Ale většinou jejich výčet činností byl jen formálním zaplněním formuláře časového snímku se zřejmými obtížemi pojmenovat nečinností vyplněné dopoledne i odpoledne.

Omezené množství volného času působí tedy podle autorů *Marienthalu* jako motivující prvek, naopak jeho libovolné množství má za následek ztrátu potřeby jeho struktury. Píší: „...Co by měl udělat před obědem, může být uděláno stejně dobře po obědě nebo večer, a náhle den uplynul, aniž bylo cokoliv vykonáno“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 71; 1960: 73]. Jeden z nezaměstnaných si posteskl: „Co byste dělali se svým časem, kdybyste byli bez práce? (...) Byl jsem zvyklý mít méně času pro sebe, ale dělal jsem pro sebe víc.“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 71; 1960: 73]

Také ženám vadila jejich nezaměstnanost a mnohé dělnice by se chtěly vrátit ke své práci v továrně přesto, že pro ně péče o domácnost znamenala pracovat dlouho do noci. Psychický tlak z nedostatku peněz, starost, že nemají co dát dětem k jídlu, věčné zašívání rozbitých šatů bez možnosti koupit dětem nové, uzavření mezi čtyřmi stěnami a nedostatek sociálních kontaktů by rády vyměnily za návrat do továrny, do časů zaměstnanosti.

Změnil se chod času v nezaměstnané komunitě. Za situace, kdy téměř nikdo netráví všední dny v zaměstnání, ztratily neděle a svátky hodně ze svého významu. Časový rytmus komunity je udáván pravidelností čtrnáctidenních výplat podpor v nezaměstnanosti. Naopak střídání ročních období svůj význam neztratilo. Konec topné sezóny a zkrácení noci, kdy bylo třeba dlouho svítit, začátek práce na polích, a tím příležitost k občasné práci, to vše nabylo většího významu za situace nedostatku peněz v domácnosti. Obyvatelé *Marienthalu* se tak vrátili k primitivnějšímu, méně diferencovanému pojetí času [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 77; 1960: 79].

Ztracená pružnost

Jak dlouho vydrží zjištěný stav rezignace v nezaměstnané komunitě? Bezprostředně po nástupu masové nezaměstnanosti utrpěl *Marienthal* masový šok. Za nějakou dobu se lidé z šoku vzpamatovali a situace se stabilizovala. Rodiny musely vystačit se čtvrtinovým příjmem. Zprvu opakovaně upadaly do dluhů, dokud drasticky neomezily svou spotřebu a než se hospodně naučily přísné hospodárnosti. Zápasnický klub nejprve přestal existovat. Po roce však byl obnoven. Fotbalový klub jeden rok zanikl a následující rok již znovu působil. Zůstala však neodbytná otázka: „Bude to tak stále? Zůstane tato situace napořád?“

Postupně se snižující podpora v nezaměstnanosti nebyla jediným důvodem zhoršující se ekonomické situace rodin. Rodinné rezervy se brzy vyčerpaly. Obnošené šatstvo bylo stále obtížnější spravovat a na nové nebylo. Boty již často nešly spravit vůbec. Chybělo spodní prádlo. Ze sbírek se dařilo jakž takž udržovat šatník dětí. V případě nouze bylo možno jim přešít z šatstva rodičů. Ze zbývajících ložního povlečení šily maminky dětem prádlo.

Ekonomická situace ovlivňovala postoje a reakce celých rodin. Průměrný měsíční příjem na spotřební jednotku (dospělý = 1, dítě = 0,6) se významně lišil podle skupin domácností. Tabulka 3 přehledně dokládá, že částka rovnající se pěti šilinkům měsíčně představovala rozdíl mezi slazením cukrem a nebo sacharinem, mezi spravenými dět-

skými botami a nebo dětmi, které musí sedět doma, mezi občasnou cigaretou nebo sbíráním nedopalků na ulici. Právě o tolik se od sebe lišily průměrné příjmy nezlomených, rezignovaných, zoufalých a apatických rodin.

Tabulka 3. Průměrný měsíční příjem jednotlivých typů nezaměstnaných rodin

Typy rodin	Příjem rodiny v šilincích na měsíc
nezlomené	34
rezignované	30
zoufalé	25
apatické	19

Pramen: [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1960: 83; 1974: 81].

Také vztahy v rodině byly nepříznivě ovlivněny dlouhodobou nezaměstnaností. Přibývalo hádek mezi manželi.

Autory Marienthalu zajímalo, jak životní historie, kterou před začátkem masové nezaměstnanosti prošli jednotliví obyvatelé obce, ovlivnila jejich způsoby vyrovnání se s nezaměstnaností, která jejich rodiny postihla. Vycházeli ze 62 detailních životních historií. Hledali možné příčiny hlubokého zlomu v postojích některých z postižených a naopak relativně klidné prožívání obtížné situace jinými rodinami. Jedním ze závěrů této kvalitativní analýzy dokumentované rozbořem životních osudů některých nezaměstnaných bylo zjištění, že hluboká skepse, pesimismus a apatie se objevují u těch obyvatel Marienthalu, kteří v době před hospodářskou krizí byli plni velkolepých plánů, měli značné ambice a velká očekávání. Situace jejich rodin před nezaměstnaností byla nadprůměrně dobrá, rozhodně žili v dostatku. Zcela jim však chyběla přizpůsobivost novým podmínkám. Autoři vidí příčiny jejich ztroskotání v souhře objektivních okolností a individuálních reakcí na ně: „Jejich život se zlomil, protože nemohli ani pochopit, ani unést mimořádně velký rozdíl mezi minulostí a přítomností“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 97; 1960: 99].

Studie závěrem dochází k teoretickým závěrům o vlivu dlouhodobé masové nezaměstnanosti na společenský organismus, jímž je komunita – obec Marienthal. Apatie, nedostatek plánů do budoucna, ale zároveň zachování šancí pro děti, to jsou nejvýraznější prvky životní situace zjištěné u nezaměstnaných obyvatel Marienthalu.

K historii sociografie

Součástí publikace byla již v roce 1933 příloha, kterou sepsal jeden z autorů studie Hans Zeisel, nazvaná *K historii sociografie* [Zeisel 1960]. Jedná se o jedno z prvních pojednání o historii počátků empirického sociálního bádání. Tento doslov je pro současného čtenáře svědectvím kontextu, do nějž vídeňští výzkumníci svou studii situovali, které výzkumy znali a na které se snažili navázat. Sám termín „sociografie“ napovídá, že neměli vysoké teoretické ambice. Pojmenování „sociologie“ bylo v běžném povědomí spojováno s akademickou disciplínou, která se nezabývala empirickým sběrem dat, jak mu rozumíme dnes, ani jak si jej představovali tvůrci Marienthalu. Zeisel začíná svůj přehled empirických sociálních studií pracemi Williama Pettyho a Johna Graunta z Anglie a Irska 17. století, pokračuje zprávami pro britský parlament, monumentální prací Charlese Bootha *Život a práce lidu Londýna* a pracemi jeho pokračovatelů. V historii sledování hromadných jevů a jejich kvantifikace vyzdvihuje úlohu Adolpha Quételeta,

belgického astronoma a sociálního vědce tvořícího v polovině 19. století. Nezapomíná na zásluhy Frédérika Le Playe s jeho monografiemi evropských dělnických rodin a na Engelův „zákon rozpočtu“ rodiny, která vydává na obživu tím větší podíl prostředků, čím menší je její rozpočet. Vývoj sběru a analýzy sociálních dat v Německu Zeisel spojuje s rozvojem Spolku pro sociální politiku a oceňuje roli Maxe Webera při přípravě velkého výzkumu továrních dělníků v letech 1908 až 1912. Výzkum sociálních problémů, spjatý s hnutím *Social Survey* charakterizuje Zeisel jako první fázi vývoje sociografie na americkém kontinentu. Další fázi empirického sociálního bádání spojuje s výzkumy, jejichž cílem nebyla především náprava sociálních poměrů, nýbrž poznávání rychle se proměňující americké společnosti. Vysoce hodnotí slavnou studii manželů Lyndových *Middletown* a referuje o *Polském sedlákovi* Thomase a Znanieckého i o dalších výzkumech chicagské školy. Závěrem dává nahlédnout do metodologické kuchyně *Marienthalu* prostřednictvím hodnocení americké produkce. „Americká sociografie nedosáhla syntézy mezi statistikou a úplným popisem konkrétních pozorování“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 125; 1960: 131] „... Úloha této integrace ještě stále leží před námi“ [Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 1974: 125].

Další osudy a výzkumy autorů *Marienthalu*

Marienthal je dodnes slavnou studií. Dokazuje, že v Evropě probíhaly na počátku třicátých let výzkumy svou kvalitou srovnatelné s americkými pracemi chicagské školy nebo Lyndových *Middletownem*. Byla v ní využita celá řada metod a technik, které bývají dnes zařazovány pod označení „kvalitativní metody zkoumání“. Byly zde však použity také techniky, jejichž smyslem bylo získat reprezentativní, statisticky zpracovatelné údaje. Vedoucím týmu byl Paul Lazarsfeld, a i když závěrečné práce při sestavování publikace ležely větší měrou na jeho spolupracovnících, Marii Jahodové a Hansu Zeiselovi, jeho podíl na projektu je všeobecně uznáván jako podstatný.

Lazarsfeldovi životopisci se shodují v úsudku, že to byly právě výsledky práce při výzkumu *Marienthalu*, které upozornily na Lazarsfelda evropského zástupce Rockefellerovy nadace v Paříži a způsobily, že mu byla jako jednomu z devíti účastníků z Evropy nabídnuta dlouhodobá studijní cesta po amerických univerzitách [Lazarsfeld 1975: 152].

V listopadu 1932 získal stipendium a v září roku 1933 zahájil Paul Lazarsfeld svou americkou stáž u Roberta Lynda, autora slavného *Middletownu*, který nedávno získal vedení katedry sociologie Kolumbijské univerzity v New Yorku. Poté navštívil během dvou let studijní cesty více než desítku předních univerzitních i komerčně orientovaných pracovišť po celých Spojených státech. Sám o tom ve své autobiografii po letech píše [Lazarsfeld 1975: 174, 175, 220], že se vždy snažil zapojit do práce výzkumného týmu a naučit se jeho stylu práce, přiučit se něčemu novému. Navštívil např. Gordona Allporta, Otto Klineberga a Goodwina Watsona, výzkumníky, kteří na psychologickém kongresu v Německu v roce 1932 projevíli zájem o výzkum *Marienthalu* [Lazarsfeld 1975: 169-170]. Pracoval ve Washingtonu, kde byla v té době v rámci projektu *New Deal* presidenta Roosevelta ustavena výzkumná skupina pro řešení problémů nezaměstnanosti. Zde se seznámil se skupinou sociologů, kteří působili v té době jako vládní poradci pro otázky nezaměstnanosti. Právě tito empiričtí sociologové vytvořili později jádro skupiny, která založila *Sociologickou výzkumnou společnost* a měla významný vliv v *Americké sociologické společnosti*. Lazarsfeldovi se na datech shromážděných těmito výzkumníky podařilo dokázat, že na výši nezaměstnanosti nemá rozhodující vliv formální stupeň dosaženého vzdělání, ale že je podstatnější věk pracovníka. Tímto odhalením nepravé

korelace mezi vzděláním a nezaměstnaností si získal respekt uvedené skupiny expertů. Spolupracoval s nimi ještě jednou, na jaře 1934 v Chicagu při vícerozměrných statistických analýzách týkajících se nezaměstnanosti [Lazarsfeld 1975: 170].

Téma nezaměstnanosti rozvíjel Paul Lazarsfeld v prvních letech svého amerického pobytu v několika publikacích. Spolu s Bohdanem Zawadzki, polským sociologem, sepsali článek analyzující okolnosti a důsledky nezaměstnanosti zjištěné rozborem 57 životopisů nezaměstnaných Poláků [Sulek 1994]. Lazarsfeld zde našel potvrzení typologie nezaměstnaných rodin, k níž dospěl jeho tým v Marienthalu [Zawadzki, Lazarsfeld 1935]. Jestliže tento článek byl formulován především jako zpráva o kvalitativně pojatém biografickém výzkumu, další stať, kterou Lazarsfeld připravil spolu s Paulem Eisenbergem na obdobné téma, byla spíše přehledová [Eisenberg, Lazarsfeld 1938].

V létě 1935 se Lazarsfeld pod vlivem politické situace v Rakousku rozhodl emigrovat do USA. Svou novou kariéru začal na Univerzitě v Newarku zpracováním deseti tisíc dotazníků mladistvých uchazečů o práci. V roce 1936 založil při této univerzitě výzkumné centrum pro sociální výzkum. Toto středisko začalo intenzivně spolupracovat s dalšími institucemi, na nichž měl Paul Lazarsfeld své přátele. Newarské výzkumné centrum v prvním roce jeho činnosti významně podpořil Max Horkheimer, ředitel *New School of Social Research* z New Yorku, instituce, která soustředila pod svou střechou mnohé německy mluvící emigranty, kteří uprchli z Evropy před Hitlerem. Jejím základem byla skupina sociologů z Frankfurtské školy. Spolupráce s Frankfurtskou školou byla pro Lazarsfelda vlastně pokračováním evropských kontaktů. Již v letech před svou emigrací se spolu s několika spolupracovníky z *Výzkumného střediska pro hospodářskou psychologii* podílel na sběru a analýze dat velkého mezinárodního výzkumu autority a rodiny [Horkheimer 1936]. V USA spolupracoval v letech 1935 až 1940 s Mirrou Komarovskij právě na analýze výzkumných dat projektu sponzorovaného Horkheimerovou skupinou. Jednalo se o kvalitativně pojatý výzkum nezaměstnaných mužů a jejich rodin. Dokladem této společné výzkumné činnosti je Lazarsfeldova předmluva ke studii Komarovské, svědčící o dlouhodobé společné práci na projektu [Komarovskij 1971]. Také tato Lazarsfeldova spolupráce tématicky souvisela s výzkumem nezaměstnaných – s tématem *Marienthalu*. V letech 1936 a 1937 prováděl Lazarsfeld spolu se Samuelem Stoufferem z Chicagské univerzity společný výzkum rodin poznamenaných hospodářskou krizí. Studie sponzorovaná *Radou pro společenskovědní výzkum* se podobně jako *Marienthal* vyznačovala využitím celé řady metod. Užívala jak statistických dat cenového typu, tak analýz založených na případových studiích [Stouffer, Lazarsfeld 1972].

Samotná studie *Marienthal* se stala klasickou nikoli v době svého vzniku. Osud jí nepřál velký čtenářský ohlas. Monografie byla vydána v Lipsku v roce 1933. Na žádost vydavatele nebyli na jejím titulním listu uvedeni autoři jmenovitě [Fleck 1989: I], byla zaštitěna jménem Karla Böhlera, ředitele Psychologického institutu Vídeňské univerzity jako pátý svazek řady psychologických monografií zpracovaný výzkumníky Vídeňského centra pro hospodářskou psychologii [Lazarsfeld-Jahoda, Zeisel 1933].³ V roce vydání *Marienthalu* se Hitler ujal v Německu moci a knížka tří židovských autorů nemohla ve fašistickém Německu uspět. Neznámý počet exemplářů, jistě ne velký, se dostal do za-

³) První vydání *Marienthalu* z roku 1933 je nejčastěji citováno v autorství Marie Jahodové, provedané Lazarsfeldové a Hanse Zeisela. Byli uvedeni jen jako zpracovatelé Výzkumného střediska pro hospodářskou psychologii [Lazarsfeld-Jahoda, Zeisel 1933].

hraničí a do soukromých rukou. Konečně v roce 1960 se na popud skupinky německých sociologů, mezi nimiž nechyběla Elisabeth Noelle-Neumannová, zakladatelka *Institutu pro demoskopii* v Allensbachu, *Marienthal* dočkal svého druhého německého vydání. O deset let později vyšel v anglickém překladu v USA, pak i v Anglii. Ještě několikrát německy ve SRN i v Rakousku, ve francouzském překladu, a dokonce i v korejštině. Teprve sedmdesátá léta poznamenaná vlnou nezaměstnanosti i velkým zájmem o společenské vědy, sociologii i sociální problémy přinesla *Marienthalu* jeho zasloužený úspěch a zařadila jej mezi klasické výzkumy.

Marii Jahodovou stihl ještě pohnutější osud než jejího manžela Paula Lazarsfelda nebo kolegu Hanse Zeisela. Po emigraci Paula Lazarsfelda do USA vedl po necelé dva roky vídeňské výzkumné středisko Hans Zeisel. Poté, začátkem roku 1934 jeho řízení převzala Marie Jahodová, které zůstala po rozvodu s Lazarsfeldem dcera Lotte. Byla přesvědčenou socialistkou a v době, kdy rakouští fašisté zakázali sociální demokracii, zajišťovala ilegální činnost vídeňského centra. V roce 1936 byla zatčena, vyslýchána, odsouzena do vězení, po osmi měsících věznění v létě 1937 propuštěna a vypovězena z fašistického Rakouska [Fleck 1989: liii-liv]. S podporou protestních akcí v cizině a apelů ze zahraničí jí bylo umožněno emigrovat do Velké Británie. Tam, ještě těsně před válkou v letech 1937 a 1938, provedla výzkum nezaměstnaných kvakerů ve Walesu založený na zúčastněném pozorování a analyzující osudy komunity, která se rozhodla řešit nezaměstnanost svépomocí [Jahoda 1989]. Po vstupu Hitlera do Rakouska byli ohroženi její nejbližší. Velkorysá osobní pomoc vedoucího kvakerského projektu Jima Forrestera, který jim zachránil život a napomohl jim v emigraci, přivedla Marii Jahodovou v té době k rozhodnutí nepublikovat výsledky své studie svědčící o neúspěchu svépomocného projektu. Výzkumná práce spatřila tedy světlo světa až v roce 1989 [Jahoda 1989; Fleck 1989: lxvii]. Marie Jahodová si po několika letech působení ve Velké Británii a v USA zvolila za své sídlo Univerzitu v Sussexu v Anglii, kde žila ještě v roce 1996.

Hans Zeisel emigroval před příchodem Hitlera do Spojených států a působil tam jako profesor sociologie na Univerzitě v Chicagu. Jeho nejslavnější knihou se stala učebnice analýzy a prezentace dat *Say it with Figures*, která se dočkala mnoha postupně doplňovaných vydání i překladů do několika světových jazyků. Hans Zeisel spojil ve své práci odbornost sociologa, statistika a právníka, byl v častém styku s Paulem Lazarsfeldem a spolupracoval s ním na několika dalších výzkumných projektech. Zemřel v roce 1992.

Výzkum nezaměstnaných v *Marienthalu* se stal předmětem zájmu rakouských sociologů. Historii výzkumu i osudy jeho autorů se podrobně zabýval Christian Fleck [Fleck 1989, 1990]. Koncem sedmdesátých let Michael Freund se skupinou spolupracovníků shromáždil data k osudům obyvatel *Marienthalu*. Jím vedená skupina výzkumníků provedla řadu rozhovorů s pamětníky, existuje jejich videodokumentace a také interview s Marií Jahodovou z konce sedmdesátých let má svou filmovou podobu. Rakouští filmaři dokonce natočili dokumentární film, jehož tématem se stal dnes již slavný výzkum nezaměstnaných z *Marienthalu* [Freund 1978: 57].

HYNEK JEŘÁBEK přednáší metody a techniky a historii sociologického výzkumu na Fakultě sociálních věd UK. Zabývá se sociologickou metodologií, politickou sociologií a dějinami klasických sociologických výzkumů. V roce 1997 vydává nakladatelství Karolinum jeho monografii Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu.

Literatura

- Eisenberg, P., P. F. Lazarsfeld 1938. „The Psychological Effects of Unemployment.“ *Psychological Bulletin* 35: 358-390.
- Fleck, Ch. 1989. „Politische Emigration und sozialwissenschaftlicher Wissenstransfer. Am Beispiel Marie Jahodas.“ S. vii-lxxii in *Arbeitslose bei der Arbeit. Die Nachfolgestudie zu „Marienthal“ aus dem Jahr 1938* von Marie Jahoda. Frankfurt-New York: Campus Verlag.
- Fleck, Ch. 1990. *Rund um „Marienthal“*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.
- Freund, M. 1978. „Sociography: The Marienthal Story.“ *Austria Today*, No. 3: 55-57.
- Flos, Birgit, M. Freund, J. Marton 1982. „Marienthal 1930-1980.“ *Journal für Sozialforschung* 23: 136-149.
- Horkheimer, M. (Hrsg.) 1936. *Studien über Autorität und Familie*. Paris: Librairie Félix Alcan.
- Jahoda, Marie 1979. „PFL: Hedgehog or Fox?“ Pp. 3-9 in *Qualitative and Quantitative Social Research. Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, ed. by R. K. Merton, J. S. Coleman, P. H. Rossi. New York: The Free Press.
- Jahoda, Marie 1980. „Aus den Anfängen der sozialwissenschaftlichen Forschung in Österreich.“ In *Das geistige Leben Wiens in der Zwischenkriegszeit*, Hrsg. von N. Leser. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
- Jahoda, Marie 1989. *Arbeitslose bei der Arbeit. Die Nachfolgestudie zu „Marienthal“ aus dem Jahr 1938*. Frankfurt-New York: Campus Verlag.
- Jahoda, Marie 1991. „Marie Jahoda, Paul F. Lazarsfeld & Hans Zeisel ‚Die Arbeitslosen von Marienthal‘.“ S. 119-122 in *Handbuch Qualitativen Sozialforschung*. München: Psy Verlag.
- Jahoda, Marie, P. F. Lazarsfeld, H. Zeisel 1960. *Die Arbeitslosen von Marienthal*. 2. Aufl. Allensbach-Bonn: Verlag für Demoskopie.
- Jahoda, Marie, P. F. Lazarsfeld, H. Zeisel 1974. *Marienthal. The Study of Unemployed Community*. London: Tavistock.
- Jeřábek, H. 1994. „Paul Felix Lazarsfeld - klasik sociologického výzkumu.“ *Sociologický časopis* 30: 57-71.
- Kern, H. 1982. *Empirische Sozialforschung. Ursprünge, Ansätze, Entwicklungslinien*. München: Verlag C. H. Beck.
- Komarovsky, Mirra 1971. *The Unemployed Man And His Family – The Effect of Unemployment upon the Status of the Man in fifty-nine Families*. New York: Octagon Books.
- Langenbucher, W. R. (Hrsg.) 1990. *Paul F. Lazarsfeld. Die Wiener Tradition der empirischen Sozial- und Kommunikationsforschung*. München: Ötschlager Verlag.
- Lazarsfeld-Jahoda, Marie, H. Zeisel 1933. *Die Arbeitslosen von Marienthal. Psychologische Monographien 5* (K. Bühler Hrsg.). Leipzig: S. Hirzel Verlag.
- Lazarsfeld, P. F. 1928. „Zur Normierung entwicklungspsychologischer Daten.“ *Zeitschrift für Psychologie* 107: 237-253.
- Lazarsfeld, P. F. 1932. „An Unemployed Village.“ *Character and Personality* 1: 147-151.
- Lazarsfeld, P. F. 1968. „An Episode in History of Social Research: A Memoir.“ Pp. 11-73, 351-360 in *The Intellectual Migration: Europe and America 1930-1960*, ed. by D. Fleming, B. Bailyn. Cambridge: Harvard University Press.
- Lazarsfeld, P. F. 1971. „Introduction.“ Pp. ix-xii in *The Unemployed Man And His Family*, by Mirra Komarovsky. New York: Octagon Books.
- Lazarsfeld, P. F. 1975. „Eine Episode in der Geschichte der empirischen Sozialforschung: Erinnerungen.“ S. 147-225 in *Soziologie – autobiographisch. Drei kritische Berichte zur Entwicklung einer Wissenschaft*, ed. by T. Parsons, E. Shils, P. F. Lazarsfeld. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.

- Leichter, Käthe 1933. „Besprechung von: ‚Die Arbeitslosen von Marienthal‘.“ *Arbeit und Wirtschaft* 11: 201-206.
- Lütge, F. 1934. „Die Arbeitslosen von Marienthal.“ *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 140: 251-252.
- Merton, R. K. 1979. „Remembering Paul Lazarsfeld.“ Pp. 19-22 in *Qualitative and Quantitative Social Research. Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, ed. by R. K. Merton, J. S. Coleman, P. H. Rossi. New York: The Free Press.
- Merton, R. K., M. W. Riley 1968. *Sociological Traditions from Generation to Generation. Glimpses of the American Experience*. Norwood, NJ: Ablex Publ.
- Neurath, P. 1979. „The Writings of Paul F. Lazarsfeld: A Topical Bibliography.“ Pp. 365-387 in *Qualitative and Quantitative Social Research. Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, ed. by R. K. Merton, J. S. Coleman, P. H. Rossi. New York: The Free Press.
- Neurath, P. 1988. „Paul Lazarsfeld und die Institutionalisierung der empirischen Sozialforschung: Ausfuhr und Wiedereinfuhr einer Wiener Institution.“ S. 67-105 in *Exil, Wissenschaft, Identität. Die Emigration deutscher Sozialwissenschaftler 1933-1945*, hrsg. von I. Srubar. Frankfurt: Suhrkamp.
- Oberschall, A. 1965. *Empirical Social Research in Germany*. The Hague: Mouton & Co.
- P. V. Y. 1933. „Die Arbeitslosen von Marienthal.“ *Sociology and Social Research* 18: 77.
- Rust, H. 1990. „Das Methodologische Vermächtnis.“ S. 287-301 in *Paul F. Lazarsfeld. Die Wiener Tradition der empirischen Sozial- und Kommunikationsforschung*, hrsg. von W. R. Langenbucher. München: Ölschläger Verlag.
- Schad, Susanne P. 1972. *Empirical Social Research in Weimar-Germany*. Paris-The Hague: Mouton.
- Sills, D. L. 1979. „Lazarsfeld, Paul F.“ Pp. 411-427 in *International Encyclopedia of the Social Sciences. Biographical Supplement. Vol. 18*. New York-London: Free Press.
- Sternheim, A. 1933. „Lazarsfeld-Jahoda, Marie und Hans Zeisel, Die Arbeitslosen von Marienthal.“ *Zeitschrift für Sozialforschung* 2: 416-417.
- Stouffer, S. A., P. F. Lazarsfeld 1972. *Research Memorandum on the Family in the Depression*. New York: Arno Press.
- Sulek, A. 1994. „Paul Lazarsfeld and Polish Sociology Sixty Years of Influence.“ Paper prepared for XIIIth WCS, Bielefeld, Germany, RC 08. Warsaw: The University of Warsaw, Institute of Sociology.
- Wiese, L. v. 1933. „Die Arbeitslosen von Marienthal.“ *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie* 12: 96-98.
- Zawadzki, B., P. F. Lazarsfeld 1935. „The Psychological Consequences of Unemployment.“ *The Journal of Social Psychology* 6: 224-251.
- Zeisel, H. 1933. „Zur Soziographie der Arbeitslosigkeit.“ *Archiv für Soziologie und Sozialpolitik* 69: 98-105.
- Zeisel, H. 1934. „Market Research in Austria.“ *The Human Factor* 8: 29-32.
- Zeisel, H. 1960. „Zur Geschichte der Soziographie.“ S. 101-138 in *Die Arbeitslosen von Marienthal*. 2. Aufl., hrsg. von M. Jahoda, P. F. Lazarsfeld, H. Zeisel. Allensbach-Bonn: Verlag für Demoskopie.
- Zeisel, H. 1974. „Toward A History of Sociography.“ Pp. 99-125 in *Marienthal. The Study of Unemployed Community*, ed. by M. Jahoda, P. F. Lazarsfeld, H. Zeisel. London: Tavistock.
- Zeisel, H. 1979. „The Vienna Years.“ Pp. 10-15 in *Qualitative and Quantitative Social Research. Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, ed. by R. K. Merton, J. S. Coleman, P. H. Rossi. New York: The Free Press.

Vybíráme pro vás z obsahu předposledního čísla revue pro výzkum populačního vývoje – **DEMOGRAFIE** č. 1/1997:

ČLÁNKY

Ludmila Fialová, Milan Tuček: Názory na ideální počet dětí ve vybraných evropských zemích

Antonín Šípek, Vladimír Gregor, Miloslava Chudobová, Vlasta Korandová: Výskyt vrozených vad v ČR v období 1988-1995

Eliška Čáňová: Morová epidemie na Broumovsku 1633-1634

Konference „Romové v současné české společnosti“

RECENZE

Cesty Romů – Romano drom 1945-1990 (Vladimír Srb)

Evropská populační konference (Ivan Kuchár)

Zapomenuté skutečnosti (Tomáš Sobotka)

Dvakrát na téma nejstřeženějšího tajemství (Bohumil Tesařík)

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Obecná plodnost a obecná potratovost v České republice 1994/95 podle okresů
Demografie v pediatrických časopisech

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci –

Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.